

Isidora Jarić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Originalni naučni rad
UDK: 37.018.54-055.52(497.11);
373.2:316.356.2-055.52(497.11
Primljeno: 1.11.2014.
DOI: 10.2298/SOC1404545J

RODITELJSTVO I INSTITUCIJE U SRBIJI: STUDIJA SLUČAJA USLUGE DNEVNOG BORAVKA U OSNOVNOJ ŠKOLI¹

Parenting and Institutions in Serbia: Case Study of Day Care Services in Primary School

APSTRAKT *Tekst analizira postojeću uslugu produženog boravka u osnovnim školama iz perspektive roditelja kao društvenih aktera. U savremenom društvu Srbije roditelji su izloženi različitim društvenim pritiscima koji proističu iz njihovih različitih strukturnih pozicija. Analiza pokušava da rekonstruiše: (a) iz kojih razloga se roditelji opredeljuju za ovu institucionalnu uslugu kao podršku sopstvenom projektu roditeljstva, a ne neku drugu, (b) na koji način je oni percipiraju (u smislu zadovoljstva), (c) na koji način bi želeli da ova usluga u budućnosti bude organizovana, kao i (d) da li određena specifična strukturna obeležja roditelja na to utiču. Suprotno istraživačkim očekivanjima analiza je pokazala da rod nije distinktivna varijabla, za razliku od obrazovanja i mesta stanovanja roditelja.*

KLJUČNE REČI roditeljstvo, Srbija, škola, produženi boravak.

ABSTRACT: *The text analyzes the existing day care service in primary schools from the perspective of parents as social actors. In contemporary Serbian society, parents are exposed to different social pressures arising from their different structural positions. The analysis tries to reconstruct: (a) the reasons why parents opt for this service, instead of other as institutional support for their own project of parenting, (b) the way in which they perceive this service (in the sense of satisfaction) and (c) how they would like that this service be organized in the future, and (d) whether certain specific parents' structural characteristics influence that. Contrary to the research presumptions analysis showed that gender is not distinctive variable, in contrast to the education and place of residence of parents.*

KEY WORDS parenting, Serbia, school, day care service.

1 Rad je nastao u okviru istraživačkog projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri (179035), koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Empirijska građa na kojoj se bazira ova analiza je prikupljena u okviru projekta „Moderna dnevna nega dece u osnovnim školama” Komiteta pravnika za ljudska prava (YUKOM).

Proučavanje fenomene roditeljstva u Srbiji globalno gledano zanimljivo je iz najmanje dva razloga. Prvi se tiče čudnog istorijskog zapleta kojim se region zapadnog Balkana 1990tih našao u postsocijalističkom tranzicijskom vrtlogu koji je iznedrio novu transformacijsku (Gredelj, 2000: 172) paradigmatičnu „razaranja društva” (Lazić *i dr.*, 1994a), koja je postala neka vrsta simboličkog mesta na kome su intenzitet, razornost i brzina socijalne promene probili granice do kojih je bilo moguće teorijski rastegnuti diskurs novih evolucionih teorija modernizacije, unutar kojih je prvobitno i konceptualizovan teorijski diskurs postsocijalističke tranzicije (Lazić *i dr.*, 1994a; Lazić, 2000). Ovo je očekivano, socijalne aktere (kako one individualne tako i one institucionalne) izložene ovim uznemirujućim procesima sveopšte socijalne destrukcije prisililo na razvijanje različitih socijalnih mehanizama preživljavanja unoseći u živote građana Srbije, s jedne strane uznemirujuće osećanje *neizvesnosti* proisteklo iz nedovoljno jasnog pravca budućih socijalnih promena, a sa druge strane *nesigurnost* potaknutu produženom transformacijom institucija i čestim institucionalnim vakuumima vezanim za nepostojanje određenih institucionalnih procedura, odsustva zakonodavnih odredbi, podzakonskih akata ili pak implementacije određenih usvojenih zakonodavnih rešenja.

Drugi razlog se tiče dužine trajanja ovog transformacijskog trenda. Ima mišljenja da tranzicija unutar društva Srbije seže mnogo dublje u prošlost od prethodno pomenutog teorijskog diskursa, o čemu govori Đurić. Ona iznosi u svom tekstu „Tradicija kao tranzicija” (Đurić, 2003) tezu da je društvo Srbije izloženo kontinuiranom tranzicijskom procesu² u mnogo dužem vremenskom periodu od ovog poslednjeg dvadesetogodišnjeg kojim se ekskluzivno bavi većina aktuelnih istraživanja. Po njenom mišljenju, osnovna karakteristika ovog tranzicijskog procesa dugog trajanja je kontinuirano subvertiranje uspostavljanja „ukorenjene tradicije, koja je ‘živa’ ... i delotvorno oblikuje svakodnevni život većine ljudi” (Đurić, 2003: 273). Ova istorijska subverzija odsustva tradicije, po njenom mišljenju, onemogućava uspostavljanje stabilnog poretka vrednosti i posledično društvenu identitetsku krizu, koja sistemski onemogućava različite integracijske društvene procese kroz koje društvo Srbije otežano prolazi na putu konceptualizacije vlastitog mesta unutar (užeg i šireg) globalnog društvenog konteksta. Tako ovi prelasci „u različite sisteme toliko dugo stvaraju u njemu (srpskom društvu, prim. IJ) krizu identiteta da je njegova tradicija postala tranzicija” (Đurić, 2003, str. 274). Jedno je sigurno, posledica ovog tranzicijsko-transformacijskog procesa dugog trajanja, a naročito njegovog poslednjeg dela, se značajno prelama i kroz različite konstrukte roditeljstva i sa njima povezana očekivanja roditelja kao društvenih aktera.

Iako se roditeljstvo u Srbiji, unutar javnog diskursa sa prodiranjem neoliberalnih ideoloških i vrednosnih obrazaca u društvenu svakodnevicu

2 „Poznato je da je poluvekovna vladavina ateističke ideologije dovela do potpune promene ranije tradicije srpskog naroda. Njeno mesto bila je zauzela nova, ‘komunistička tradicija’ proleterskih načela i vrednosti ... verovanje u nauku i materijalni progres su pretpostavljeni tradiciji ... Komunistička vladavina sprovodila je modernizacijski duh vremena radikalnim uništenjem ... buržoazije i pretvaranjem dotadašnje ‘zemlje seljaka’ u ‘zemlju proletarijata.” (Đurić, 2003: 276)

tokom poslednje decenije i po, ako ne i nešto duže, najčešće posmatra kao pretežno privatni projekat onih koji su doneli odluku da imaju decu, u praksi ono podrazumeva oslanjanje na različite mreže podrške koje su dostupne roditeljima u konkretnom vremenu i prostoru. Ovaj zaokret ka „privatizaciji” roditeljstva unutar javnog diskursa, koji predstavlja širi globalni trend, posebno je zanimljivo pratiti unutar društava bivšeg realnog socijalizma u kojima se posle decenija insistiranja na institucionalizaciji različitih aspekata brige o deci³, od pada Berlinskog zida naovamo, institucionalni sistem brige o deci, baš kao i sama postsocijalistička društva, intenzivno transformišu⁴ u novu realnost unutar koje se podrazumeva da roditelji ne mogu i ne treba da očekuju ni od koga dodatnu pomoć u projektu koji su sami odabrali da započnu. Naravno u realnosti, produženo i rastegljivo radno vreme roditelja, relativno niske zarade i permanentna nesigurnost zaposlenja u društvu rizika (Vujović, 2008) prisiljavaju savremene roditelje da se oslanjaju na različite, često nedovoljno pouzdane, mreže podrške. Ove mreže podrške najgrublje se mogu podeliti na one koje počivaju na ličnim vezama i kontaktima (poput porodične, prijateljske i slično) i one koje su znatno formalnije prirode i čine integralni deo bilo institucionalnog ili vaninstitucionalnog sistema. Važan element koji određuje strategije za koje se roditelji kao društveni akteri opredeljuju tiče se njihovog društveno-strukturnog položaja – obrazovnog, ekonomskog, ali i onog rodno determinisanog. U ovom radu bavićemo se upravo jednom od usluga koje imaju za cilj da pruže institucionalnu podršku projektu roditeljstva – uslugom organizovanog produženog boravka u osnovnim školama.

Usluga dnevnog boravka

Iako je osnovno obrazovanje u Republici Srbiji obavezno⁵ i besplatno, broj časova koje deca provode u školi ne pokriva u potpunosti radno vreme roditelja. Iz tog razloga pored obaveznog nastavnog programa, u pojedinim školama obezbeđuje se i usluga *produženog boravka* za učenike nižih razreda. Ovaj oblik organizovanog vaspitno-nastavnog rada u školama, prema važećoj zakonskoj regulativi, nije posebno regulisan, odnosno ne postoje posebna uputstva o načinu i sadržaju rada⁶, što ostavlja relativno veliku slobodu školama da same organizuju ovu vrstu rada prema lokalnim potrebama i lokalnim (institucionalnim i vaninstitucionalnim) mogućnostima. Prema odluci Ministarstva prosvete, produženi boravak u osnovnim školama se može organizovati za učenike/

3 Poput uvođenja obaveznog obrazovanja sa svu decu uzrasta do 15 godina, proširivanja mreže škola, uvođenja predškolskog obrazovanja, podržavanja rada različitih dečijih udruženja poput Saveza pionira, Mladih gorana, Mladih izviđača itd.

4 Naravno ova transformacija je praćena i poduprta transformacijom različitih politika roda (Gal & Kligman, 2000, Funk & Meller, 1993) i konstruktata feminiteta i maskuliniteta, te posledično i samog roditeljstva.

5 Što je regulisano Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja kao i Zakonom o osnovnoj školi.

6 Nastavni plan i program (prim. aut.).

ce prvog i drugog razreda. Neke lokalne samouprave, odgovaraju na potrebe roditelja tako što proširuju ovu uslugu i na decu koja pohađaju treći i četvrti razred osnovne škole⁷. Potpuno je jasno da u uslovima permanentne društvene i ekonomske krize za većinu lokalnih samouprava u Srbiji je veoma teško ili čak nemoguće da pozitivno odgovore na ovu vrstu zahteva.

U ovom istraživanju učinjen je pokušaj da se na primeru pet lokalnih samouprava/opština koje su na više različitih načina specifične razumeju razlozi zašto se roditelji u ovom trenutku u Srbiji odlučuju za korišćenje ove usluge. Istraživački instrument podelili smo uslovno rečeno u tri segmenta. Planirani cilj prvog dela razgovora bio je da se ispitanici potaknu da razmisle uopšteno o **organizaciji usluge boravka** u školi koju pohađa njihovo dete. Namera nam je bila da u ovom delu razgovora istražimo:

- a) da li je činjenica da škola koju pohađa njihovo dete nudi uslugu boravka igrala izvesnu ulogu u procesu odabira škole u koju će upisati dete,
- b) zašto su se odlučili da dete upišu u produženi boravak i
- c) da li su zadovoljni načinom na koji je ova usluga organizovana.

U drugom delu razgovora istraživački fokus smo pomerili sa roditeljske vizure na dečiju, kako bi prikupili informacije o tome šta misle roditelji kako njihova deca doživljavaju boravak i šta deca prepoznaju kao probleme. Ispitanike smo nastojali da podstaknemo da pokušaju da artikulišu (a) šta unutar postojeće organizacije usluge boravka deci najviše smeta, a (b) šta oni kao roditelji unutar tog dečijeg narativa prepoznaju kao disfunkcionalno.

U trećem delu razgovora pokušali smo da mapiramo šta to po mišljenju naših ispitanika treba promeniti da bi usluga boravka više bila prilagođena realnim potrebama dece i roditelja.

Empirijski podaci na osnovu kojih je izvedena analiza prikupljeni su uz pomoć fokusgrupnih intervjua sa roditeljima dece (pre svega sa majkama) koja pohađaju osnovnu školu koja je ušla u uzorak našeg istraživanja. Odabir škola koje su ušle u uzorak istraživanja je napravljen uz pomoć prosvetnih savetnika⁸ zaposlenih u referentnim školskim upravama⁹ sa kojima su napravljeni inicijalni

7 Na primer od januara 2012. godine, na teritoriji grada Beograda čak 40 osnovnih škola je proširilo ovu uslugu i na uzrast dece koja pohađaju treći i četvrti razred osnovne škole. Ovom sistemskom institucionalnom aranžmanu na nivou lokalne samouprave grada Beograda je prethodila inicijativa koju su gradske vlasti pokrenule zajedno sa roditeljima krajem 2011. godine, tokom čijeg trajanja su roditelji u 105 beogradskih škola izrazili potrebu za organizovanjem usluge produženog boravka i u trećem i četvrtom razredu osnovne škole (Sekulić, 2012:62).

8 Poslove stručno-pedagoškog nadzora, saglasno *Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, vrši **prosvetni savetnik**. Prosvetni savetnik je zaposleno lice u Ministarstvu prosvete koje vrši stručno-pedagoški nadzor po službenoj dužnosti u okviru svojih ovlašćenja propisanih *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* i *Pravilnikom o stručno-pedagoškom nadzoru*, a na osnovu godišnjeg plana stručno-pedagoškog nadzora.

9 Spisak školskih uprava u čijoj nadležnosti su škole koje se nalaze na teritoriji lokalnih samouprava koje su u uzorku našeg istraživanja: školska uprava Beograd, za područje grada Beograda, sa sedištem u Beogradu, školska uprava Novi Sad, za Južnobački i Sremski upravni okrug, sa sedištem u Novom Sadu, školska uprava Kragujevac, za Šumadijski upravni okrug, sa sedištem u

intervjui koji su nam omogućili da koristeći iskustvo, profesionalne kompetencije i poznavanje terena (mreže škola na teritoriji odabrane školske uprave) prosvetnih savetnika, odaberemo po jednu školu, koja po njihovom mišljenju najbolje reprezentuje populaciju te lokalne samouprave. Jedino ograničenje koje smo postavili bio je zahtev da odabrane škole u trenutku izvođenja istraživanja moraju imati organizovanu uslugu produženog boravka.

Prilikom planiranja fokusgrupnih intervjua vodili smo računa o nekoliko različitih vrsta potencijalnih problema za koje smo pretpostavili da bi mogli da ugroze dinamiku razgovora ukoliko ih ne kanališemo u pripremnim fazama istraživanja ili neposredno pre izvođenja intervjua. Ove probleme, u analitičke svrhe, moguće je podeliti u tri grupe:

1. *Personalne*, koji se tiču ličnosti pojedinačnih ispitanika, njihovih socio-demografskih obeležja (roda, starosti, obrazovanja, socioekonomskog statusa i tome slično), i ličnih osobenosti, o čemu će nam podatke dati zaposleni u školama. U tom smislu trudićemo se da izađemo u susret svim pojedinačno iskazanim potencijalnim potrebama naših potencijalnih ispitanika kako bi oni mogli potpuno da se usresrede na tok fokusgrupnog intervjua.
2. *Interpersonalne*, koji se tiču različitih odnosa u kojima se nalaze ispitanici, a koji nisu ekskluzivno vezani za temu našeg istraživanja. U tom smislu nastojaćemo da u odabiru ispitanika izbegnemo da u istu grupu stavimo ispitanike koji su u konfliktu, ili iz bilo kog drugog razloga osećaju nelagodnost u prisustvu onog drugog, kako njihove međusobne interakcije ne bi potencijalno odvlačile pažnju grupe, i/ili samih ispitanika, sa fokusgrupnog intervjua.
3. *Enviromentalne*, koji se tiču spoljašnjih okolnosti u kojima se odvija fokusgrupni intervju. U tom smislu nastojaćemo da u (a) pripremnim fazama istraživanja obezbedimo prostor u kome je moguće izvesti fokusgrupni intervju (koji bi bio intimnijeg karaktera, dovoljno velik, gde komotno mogu da sede svi ispitanici, koji je miran kako bi razgovor sa ispitanicima mogao da se snima i na osnovu tog snimka da se napravi transkript intervjua), a u (b) datim okolnostima, neposredno pre izvođenja fokusgrupnog intervjua, obezbedimo što prijatnije uslove za izvođenje samog intervjua. To je moguće postići pre svega poštovanjem dogovora koje se mora postići sa svakom pojedinačnom grupom ispitanika neposredno pre započinjanja samog intervjua.

Razmišljanje o ovim problemima i njihovo blagovremeno kanalisanje nam je omogućilo da u konkretnoj istraživačkoj situaciji ni u jednom trenutku ne narušimo „zonu komfora” (Đurić, 2005: 11) ispitanika i da sve fokusgrupne intervjue izvedemo na zadovoljavajući način.

U uzorak našeg istraživanja ušlo je pet osnovnih škola koje se nalaze na teritoriji Beograda (OŠ „Miroslav Antić”), Zaječara (OŠ „Hajduk Veljko”), Kragujevca (OŠ „Treći Kragujevački bataljon”), Niša (OŠ „Radoje Domanović”)

Kragujevcu, školska uprava Niš, za Nišavski, Toplički i Pirotski upravni okrug, sa sedištem u Nišu i školska uprava Zaječar, za Zaječarski i Borski upravni okrug, sa sedištem u Zaječaru.

i Novog Sada (OŠ „Kosta Trifković“). Kratka retrospektiva kriterijuma kojima su se rukovali prosvetni savetnici u odabiru škola za uzorak ovog istraživanja i njihove elaboracije su takođe zanimljive, jer slikovito govore o problemima sa kojima se pojedinačne školske uprave susreću unutar određenih geografskih i administrativnih područja. U najvećem broju slučajeva jedan od ključnih kriterijuma je bio *veliki/najveći obuhvat dece* uslugom produženog boravka. Naravno, iz argumentacije prosvetnih savetnika je jasno koliko on varira¹⁰ od jedne do druge školske uprave u zavisnosti od različitih strukturnih obeležja naselja¹¹, strukture stanovništva¹² i tome slično. Ipak, u slučaju nekih prosvetnih savetnika u proces odabira škole bili su uključeni i neki drugi kriterijumi poput na primer kriterijuma *izvrsnosti*:

„To je škola koja je po svojoj veličini optimalna, ima negde između 600 i 700 učenika. ... ima mešovitu strukturu učenika i jedan dobar deo ili priličan procenat učenika ... dolaze iz porodica koje su sa srednjim ili nižim socijalno-ekonomskim statusom. Na dalje, to je jedna od 50 škola koja je upravo u odnosu na socijalno ekonomski status porodica učenika proglašena za jednu od najboljih škola mereno odnosom ishoda postignuća učenika i socijalno ekonomskog statusa porodice iz kojih dolaze. Drugo, to je škola koja odavno razvija uslugu pedagoškog asistenta koja je finansirana od strane Ministarstva prosvete pa se pretpostavlja da ima u vidu i potrebe i romskih i drugih učenika koji se upisuju u tu školu, a dolaze iz porodica koje ne mogu da im pruže adekvatnu podršku za obrazovanje.” (izvod iz intervjua sa prosvetnom savetnicom Školske uprave Kragujevac)

Da u svim lokalnim samoupravama u kojima je istraživanje sprovedeno „ne cveta hiljadu cvetova” svedoče i argumenti prosvetnih savetnika u čijoj nadležnosti se nalaze dva najveća grada u Srbiji – Niš i Beograd. U oba slučaja naši sagovornici su odabirom škola za uzorak ovog istraživanja pokušali da ukažu na neke od sistemskih problema sa kojima se bore škole i prosvetne vlasti u određenim regionalnim sredinama. Tako na primer u Školskoj upravi Niš prosvetna savetnica je odabirom škole pokušala da nam ukaže na probleme koji se javljaju u funkcionisanju škole kao institucije, u konkretnom slučaju o nedovoljnoj otvorenosti prema učenicima iz socijalno ranjivih društvenih grupa ka čijim potrebama neke škole odbijaju da se otvore pravdajući to nedovoljnim

10 Na primer u slučaju Školske uprave Novog Sada, OŠ „Kosta Trifković” je škola na području ove školske uprave koja ima najveći broj grupa produženog boravka i organizuje ovu uslugu za decu do petog razreda osnovne škole. U školi postoji čak osam odeljenja produženog boravka. Inače ova škola se nalazi izvan centra Novog Sada u naselju višespratnica. Nasuprot ovome, u slučaju OŠ „Hajduk Veljko” iz Zaječara osnivanje dve grupe produženog boravka smatra se izuzetno velikim uspehom u toj školskoj upravi, čime se ova škola izborila za status škole u kojoj je ova usluga najrazvijenija:

„Po onim nekim vašim kriterijumima mi nemamo nijednu školu koja ima veliki obuhvat dece uslugom produženog boravka. Škole koje imaju boravak obično imaju samo jednu grupu, a OŠ „Hajduk Veljko” ima dve grupe, pa pretpostavljam da je zbog toga to za nas tako veliki uspeh.” (izvod iz intervjua sa prosvetnom savetnicom Školske uprave Zaječar)

11 Na primer seoska ili gradska naselja, u centru grada ili na periferiji grada i tome slično.

12 Na primer obrazovne strukture lokalne populacije, starosne strukture i slično.

infrastrukturnim kapacitetima. Prosvetna savetnica iz Školske uprave Niš je odabir škole obrazložila na sledeći način:

„Osnovna škola „Radoje Domanović” je reprezentativna iz više razloga. Sa jedne strane, to je škola u užem gradskom jezgri, a opet u njoj se mogu očitati sve dobre strane i sve teškoće koje produženi boravak može da ima. Jedna od teškoća je bila i ta, gledano iz ugla školske uprave, da je škola „Radoje Domanović” u jednom trenutku sa svojim punim kapacitetima nije mogla da napravi prihvat učenika koji dolaze iz romske nacionalne manjine. Pa smo onda imali poziciju da škola brani svoje interese u smislu da ne može ona sada da primi sve učenike koji gravitiraju prema njoj. Sa druge strane, opet to može da znači i diskriminaciju dece i ispad iz sistema, a vi kao škola nemate uslova da ih primite. Sistem sam kroz tu školu može da vidi šta su njegovi problemi.” (izvod iz intervju sa prosvetnom savetnicom Školske uprave Niš)

U školskoj upravi Beograd rukovodili su se sličnom logikom birajući školu koja se nalazi na obodu grada na opštini Čukarica u naselju Bele vode koje je u poslednjih 20 godina od mirnog kraja sa porodičnim kućama metastaziralo u naselje višespratnica koje niču mimo urbanističkih planova i preko infrastrukturnih kapaciteta naselja. To je dosta karakteristična situacija za rubne delove Beograda koji neprestano raste mimo oficijalnih urbanističkih tokova. Upravo odabirom ovakve škole lokalne prosvetne vlasti su pokušale da ukažu na narastajuće probleme naselja izvan centara velikog grada u kojima različita infrastrukturna ograničenja utiču na dinamiku školskog života dece koja žive u sličnim delovima većih gradova u Srbiji.

Uz pomoć direktora, članova stručne psihološko-pedagoške službe i nastavnog osoblja (posebno učitelja angažovanih u izvođenju produženog boravka) u svakoj od pojedinačnih škola iz našeg uzorka smo organizovali po jednu fokus grupu sa roditeljima-ispitanicima čija deca pohađaju produženi boravak u školi. S obzirom, da sve do samog izvođenja fokusgrupnih intervju nismo imali direktan pristup roditeljima-ispitanicima, našim školskim informerima smo dali precizne instrukcije o, s jedne strane, (a) načinu odabira potencijalnih ispitanika, a sa druge (b) kvalitetu prostoru u kome bi fokusgrupni intervju trebalo da bude izveden. U slučaju načina odabira ispitanika zamolili smo naše kolege u odabranim školama da kontaktiraju roditelje različitog socioekonomskog statusa, etničkog porekla (ako je to karakteristika te lokalne sredine), kao i da povedu računa da odabrani roditelji imaju različite karakteristike za koje škola proceni da su specifičnost te lokalne zajednice, kako bismo dobili što reprezentativniju sliku potreba potencijalnih korisnika ove usluge u specifičnom lokalnom socijalnom kontekstu. Isto tako, zamolili smo da uzorak odabranih roditelja bude namerno zakrivljen u smislu polne distribucije ispitanika u korist žena/majki, tako da bar dve trećine uzorka čine žene. Strategiji namernog zakrivljavanja uzorka smo pribegli rukovodeći se parametrima kulturnog i društvenog konteksta društva Srbije unutar koga je još uvek predominantno briga o deci u simboličkoj i praktičnoj nadležnosti žena/majki. U slučaju instrukcija vezanih za kvalitet prostora unutar koga treba izvesti fokusgrupni intervju naše školske

informere zamolili smo da prilikom organizovanja naše posete obezbede prostor za izvođenje fokusgrupnog intervjua koji je intimnijeg karaktera, dovoljno velik, gde komotno mogu da sede svi ispitanici, koji je relativno izolavan i miran kako bi razgovor sa ispitanicima mogao da se snima, kako bi kasnije na osnovu tog audio snimka bilo moguće da se napravi transkript intervjua. Na ovaj način pokušali smo da idemo u susret potencijalnim problemima i da ih blagovremeno kanališemo, kako bi u konkretnoj istraživačkoj situaciji, koju smo, prema usvojenoj metodologiji, na izvestan način pripremali posredno i „sa distance”, bili u stanju da tokom celokupnog fokusgrupnog intervjua poštujemo „zonu komfora” (Đurić, 2005: 11) naših ispitanika.

Sa zadovoljstvom možemo konstatovati da su u svih pet odabranih škola naši školski informeri izašli u susret našim molbama i zahtevima vezanim za prostor u kome smo izveli fokusgrupne intervjue. Unutar škola ponudili su nam prostorije školskih biblioteka, svećanih sala ili same učionice u kojima se organizuje produženi boravak dece. S druge strane, naše molbe vezane za način odabira potencijalnih ispitanika sprovedene su u delo selektivno. Naša najveća zamerka vezana je za broj ispitanika koji su realno uzeli učešće u našem istraživanju. Preporuka upućena školama je bila da kontaktiraju 10–12 roditelja. U većini škola prema podacima dobijenim od školskih informera kontaktirano je 10 roditelja od kojih su se samo u slučaju novosadske osnovne škole „Kosta Trifković” svi odzvali pozivu. U sledećoj tabeli dat je pregled broja ispitanika u pet gradova u kojima smo izveli po jedan fokusgrupni intervjue.

Tabela 1. Distribucija ispitanika prema mestu održavanja fokusgrupnog intervjua

	Broj ispitanika
Beograd	9
Zaječar	9
Kragujevac	6
Niš	3
Novi Sad	10
Total	37

Kao što se iz priložene Tabele 1 može videti od planiranih 50 ispitanika pozivu škola odazvalao se ukupno 37 ispitanika koji su i ušli u uzorak našeg istraživanja. Struktura dobijenog uzorka u velikoj meri prati strukturu projektovanog uzorka u pogledu polne distribucije ispitanika (videti Tabelu 2).

Tabela 2. Distribucija ispitanika prema polu i mestu održavanja fokusgrupnog intervjua

	Žene	Muškarci
Beograd	6	3
Zaječar	5	4
Kragujevac	4	2
Niš	3	0
Novi Sad	8	2
Total	26	11

Ipak, u odnosu na školsku spremu ispitanika naš ukupni uzorak značajno odstupa od strukture opšte populacije Srbije¹³, jer su u njemu nadzastupljeni ispitanici sa višom i visokom školskom spremom, a podzastupljeniji oni sa srednjom, osnovnom školom, nezavršenom osnovnom školom i bez škole (videti Tabelu 3).

Tabela 3. Distribucija ispitanika prema školskoj spremi ispitanika i mestu održavanja fokusgrupnog intervjua

	Osnovna škola i manje od toga	Srednja škola	Više i visoko obrazovanje
Beograd	0	5	4
Zaječar	1	5	3
Kragujevac	0	0	6
Niš	1	2	0
Novi Sad	0	4	6
Total	2	16	19

Iako uzorak nismo stratifikovali u odnosu na bračni status ispitanika zanimljivo je spomenuti da je najveći broj roditelja koji su se odazvali pozivu našeg istraživačkog tima u braku (86,48% našeg uzorka), dok je razvedenih (10,81%) i obudovelih (2,7%) znatno manje (videti Tabelu 4).

Tabela 4. Distribucija ispitanika prema bračnom stanju i mestu održavanja fokusgrupnog intervjua

	Udata/oženjen	Razvedena/razveden	Udovica/udovac
Beograd	7	2	0
Zaječar	8	1	0
Kragujevac	6	0	0
Niš	2	0	1
Novi Sad	9	1	0
Total	32	4	1

Najveći broj naših ispitanika, čak više od četiri petine njih, je zaposlen (Tabela 5).

Tabela 5. Distribucija ispitanika prema random statusu i mestu održavanja fokusgrupnog intervjua

	Zaposlen(a)	Nezaposlen(a)	Penzioner(ka)
Beograd	6	1	2
Zaječar	7	2	0
Kragujevac	5	1	0
Niš	2	1	0
Novi Sad	10	0	0
Total	30	5	2

13 Podaci sa poslednjeg popisa stanovništva iz 2011. godine pokazuju da je obrazovna struktura populacije Srbije (podaci se odnose samo na građane starosti 15 i više godina) takva da unutar nje 34,36% građana nema nikakvu školu, ima nepotpunu osnovnu školu ili završenu osnovnu školu, 48,93 % ima završenu srednju školu, a 16,04% ima završenu višu školu ili fakultet (Republički zavod za statistiku, 2013:34).

Uglavnom su ispitanici bili roditelji dece koja su prvorođena ili drugorođena. Samo jedna majka-ispitanica je imala troje dece. Na pitanje kako procenjuju materijalni standard¹⁴ svoje porodice nijedan od naših ispitanika nije izjavio da mu je standard odličan. Najviše ispitanika je reklo da ima dobar standard, a nezanemarljiv broj je rekao da ima loš standard. Najviše ispitanika iz Beograda je reklo da ima loš standard (čak 4 ispitanika od ukupno 9).

Već i iz ovog letimičnog uvida u uzorak našeg istraživanja jasno je da nam on postavlja i izvesna interpretativna ograničenja. Najvažnije od njih odnosi se na odsustvo, odnosno nedovoljno prisustvo, ispitanika bez škole, sa nepotpunom osnovnom školom i osnovnom školom. U tom smislu važno je naglasiti da i rezultate ovog istraživanja treba čitati u tom ključu.

Rezultati istraživanja

Kao što je već pomenuto u prethodnom tekstu, istraživački instrument koji je poslužio kao predložak za fokusgrupne intervjuje podelili smo uslovno rečeno na tri dela. Planirani cilj prvog dela razgovora bio je da se ispitanici potaknu da razmisle uopšteno o organizaciji usluge produženog boravka u školi koju pohađa njihovo dete.

U drugom delu razgovora istraživački fokus smo pokušali da pomerimo sa roditeljskog pogleda ka dečijem, ili bar onome što sami roditelji percipiraju kao uvide koje su ostvarila njihova deca. U ovom delu razgovora smo nastojali da ispitanike podstaknemo da pokušaju da artikuliraju: s jedne strane (a) šta unutar postojeće organizacije usluge boravka deci najviše smeta, a sa druge strane (b) šta oni kao roditelji unutar tog dečijeg narativa prepoznaju kao nešto što treba promeniti.

U trećem delu razgovora našu istraživačku pažnju smo usmerili ka pokušaju da mapiramo šta to po mišljenju naših ispitanika unutar postojeće usluge dnevnog boravka u školama treba promeniti, a šta zadržati, unaprediti i možda implementirati i u nekim drugim školskim sredinama.

Prikupljene empirijske podatke analizirali smo uz pomoć diskurzivne analize, trudeći se da unutar različitih interpretativnih konteksta (Tonkiss, 1996:249), pet lokalnih samouprava i njihovih regionalnih specifičnosti, i retoričke organizacije narativa (Tonkiss, 1996:250) pojedinačnih ispitanika uočimo i artikuliramo određene teme koje su po našem mišljenju značajne i za širi kontekst društva Srbije i uži kontekst osnovnoškolskog obrazovnog podsistema.

Probleme koje su naši ispitanici otvorili unutar svojih narativa u analitičke svrhe podelili smo u tri veliki grupe:

1. *Organizazione*, koji se tiču same organizacije usluge produženog boravka dece u osnovnim školama (radnog vremena produženog boravka, obuhvata različitih uzrasnih grupa dece ovom uslugom, različitim materijalnim uslovima i kadrovskim rešenjima).

14 Na ovom mestu smo želeli da dobijemo *subjektivnu procenu* ispitanika. Varijable koje smo im ponudili bile su: (a) loš, (b) dobar i (c) odličan.

2. *Infrastrukturne*, koji su indukovani promenama prostornih koordinata gradskih, prigradskih i seoskih mikro reona, koje otkrivaju strukturne disbalanse i proizvode nove oblike društvenih nejednakosti.
3. *Probleme od šireg društvenog značaja*, koji se prelamaju kroz realnost svakodnevice dnevnog boravka na način koji otkriva različite tačke napetosti između šireg institucionalnog i užeg obrazovnog sistema, s jedne strane i šireg društvenog konteksta sa druge (poput na primer pitanja diskriminacije pripadnika određenih socijalno ranjivih grupa s jedne strane, i pitanja pružanja institucionalne podrške i osnaživanja dece i roditelja iz ovih društvenih grupa).

Organizacioni problemi

U svim sredinama u kojima smo sprovedi istraživanje kao jedna od veoma važnih tema koja brine roditelje pojavljuje se tema koja se tiče *radnog vremena produženog boravka*. S obzirom da radno vreme produženog boravka nije regulisano na nivou države, niti lokalne samouprave, škole su te koje treba da definišu vreme trajanja ove usluge. Izgleda, bar sudeći po komentarima naših ispitanika da je vreme rada produženog boravka jedna od tačaka napetosti između roditelja/korisnika ove usluge s jedne strane i škola i školskih vlasti s druge strane.

„... problem je i radno vreme boravka. Ima ljudi koji rade od 9h do 17h. Na primer, moja supruga radi od 8:30h do 16:30h. Ona ne može do pola 5h da stigne. Imam tu sreću ili nesreću da imam klizno radno vreme kad radim radim, kad ne radim onda ne radim tako da ja mogu to da izvučem, ali ima roditelja koji to ne mogu. Drugi roditelji rade od pola 9h do pola 5h, to je normalno radno vreme u Srbiji. Nema više nigde poslova od 6h do 3h, od 7h do 4h, od 9h do 5h. Kako će taj roditelj koji recimo radi u centru grada koji radi do 5h, doći po dete u pola 5h u dnevni boravak. To je veliki problem, ... jer ljudi ne mogu da se organizuju. Jedino da svaki dan izađu u 4, da svaki dan gube po sat vremena na poslu. A da li će šef da ga pusti ili neće da ga pusti, to je još jedan veliki problem.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Odgovaralo bi mi da boravak radi od 7h. Kako god da pogledate, nije bitno da li radite kod privatnika ili ne, niko ne radi od 8 sati.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

Ipak važno je napomenuti da postoje škole, naročito one u većim gradovima koje pokušavaju da načine izvesni iskorak i radno vreme prilagode novim radnim satnicama roditelja. Tako na primer beogradska osnovna škola „Miroslav Antić” organizuje uslugu produženog boravka za decu prvog razreda koja pokriva obe školske smene. Paradoksalno, iako na prvi pogled ovo izgleda kao dobro rešenje za roditelje koji imaju produženo radno vreme i/ili rade u udaljenim delovima grada u praksi ono takođe proizvodi određene probleme:

„Svaki taj boravak izgleda ovako. Znači vi dete ostavite kada krenete na posao, ono ode u boravak, pa od 8h u školu, pa posle opet u boravak dok roditelj ne dođe po njega. Dakle, deca rade u dve smene.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Slična iskustva prijavljuju i roditelji u drugim sredinama.

„Deca su što kažu premorena, iz prve pa u drugu smenu.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

Ipak najveći broj roditelja smatra da je produženi boravak jedini način uz čiju pomoć veliki broj savremenih roditelja jedino i može da odgovori različitim zahtevima svojih aktuelnih poslodavaca.

„Danas dosta roditelja nema babu i dedu koji bi mogli da čuvaju decu, i onda supruga i ja moramo da dođemo po dete.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Nema ko da čuva decu.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Kragujevcu)

„Za roditelje koji rade to je velika pomoć, koji nemaju kome da ostave decu, jer nemaju bake i deke.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Nišu)

Druga velika tema koju su naši ispitanici otvorili tiče se *kvaliteta vremena* koje deca provedu u produženom boravku. Mnogi roditelji/korisnici ove usluge produženog boravka u kome ostavljaju decu opisuju kao „nužno zlo”:

„...apsolutno se slažem sa dosadašnjim govornicima da je nužno zlo, ali mi nemamo izbora, i ja se kao nadam i da to nužno zlo bude organizovano i u drugom razredu, onda možete misliti kako se mi osećamo kao roditelji koji svoje dete stavljaju u nužno zlo jer nemaju drugi izlaz i zbog toga bi nam bilo drago ako će ova priča nešto da promeni. „ (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Veliki broj ispitanika žali se i na *preopterećenost* grupa dece koja pohađaju produženi boravak koje su sastavljene od dece iz više različitih odeljenja.

„Ja koliko sam ovde primetila, sva deca iz boravka, to je četiri ili šest odeljenja, koliko ima odeljenja prvog razreda, sva deca idu u to jedno odeljenje boravka. Mislim, skupa, to je mnogo dece, velika je gužva i ne znam može li i domaći da se napiše. Velika je gužva i ne znam koliko to može da funkcioniše.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„...objektivno gledano, postoje problemi. Deca su nervoznija, agresivnija, imali smo i slučaj da se dete povredilo – polomilo je ruku, na malom prostoru je puno dece i to je kao u košnici, oni samo zuje po učionici.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Roditelji primećuju da vrlo često u boravku nedostoju različiti *nastavni materijali* koji bi mogli da pomognu nastavnicima da na kreativniji i za decu zabavniji način osmisle vreme koje im je na raspolaganju.

„... naravno da je problem materijala uvek prisutan. Pomažu roditelji koliko mogu ali mislim da taj problem ne bi smeo da se rešava na nivou roditelja, da je to nešto čime bi morala da se pozabavi i šira društvena zajednica. Uopšte, kolika su ta ulaganja u nešto što je budućnost te zajednice, a to su deca. Svakako je vrlo vrlo veliko i vrlo delikatno pitanje ... kakav sadržaj mogu da ponude ... ako govorimo o tome da boravak nije u tome da je samo briga o tome da deca provedu negde vreme i da budu zbrinuta, već da to vreme kvalitetno provedu onda je veoma važno da i taj segment bude adekvatno zadovoljen. Jer, bez obzira na svu inventivnost učitelja oni nisu čarobnjaci.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Po mišljenju roditelja problem su i neadekvatni prostori unutar kojih se organizuje produženi boravak dece.

„Isto prvo što pada u oči je da učionice nisu prilagođene celodnevnom boravku dece. Prvo, oni su obučeni od ujutru kako dođu do odlaska kući. Ako je zima to su čizme, ako je leto to su patike ili sandale, nije bitno. I mnogo bi im olakšali sa...mislim ja se sećam svojih učionica, ja sam išla u boravak nekad, to su bili početkom '80-tih, bili su niski stolovi, strunjače, krevetići, gde si se osećao kao u dečjoj ili dnevnoj sobi, gde sve nije bilo vezano za klupe. Da li je to jedna soba, ili čak više na ovaj broj dece, to je sad pitanje za nekog drugog ali definitivno treba malo prilagoditi ceo prostor tolikom broju dece u boravku.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Ima roditelja koji kritike upućuju nastavnicima angažovanim u produženom boravku koje smatraju jednako krivim za postojeću nezadovoljavajuću situaciju:

„Nastavni kadar, ja ne znam da li ih ima dvoje, malo ih je, nešto nisu ni motivisani tako da sad nema šta dete da se žali.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Treba naglasiti to da se nažalost dešava da se mnogi nastavnici i učitelji koji se ne snađu u redovnoj nastavi nađu u boravku po kazni. Odnosno, mnogi nastavnici sa kojima se ne zna šta da se radi u redovnoj nastavi dođu do produženog boravka.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Neki od roditelja, koji imaju stariju decu tokom čijeg odrastanja su prošli kroz sličnu situaciju, govorili su o načinima na koje su se u prošlosti nosili sa sličnim problemima:

„Pošto sam ja otac deteta koje je već bilo u boravku pre osam godina i sada mi manje dete opet ide u boravak, ništa se nije promenilo. Ista je situacija, dosta je dece, iz različitih smena, dete ostaje po ceo dan u školi. Drugi i treći razred nemaju boravak. Posle prvog razreda deca moraju da ostaju sama kod kuće, moraju sama da se vraćaju iz škole. I šta je još bilo problematično, pre osam godina i sad, deca uglavnom provode vreme u

učionici. I tada je neko ko dođe rano ujutru u boravak i ostane ceo dan, dolazio u opasnost, kao što je slučaj kod mog starijeg sina, koji je išao u boravak, da zamrzi školu. Gore mu je bilo nego u vrtiću, tako je makar pričao. Onda smo se mi roditelji samoorganizovali, kupili smo strunjače da bi deca mogla malo da odmire, da ne sede u klupama ceo dan. Da imaju TV, kasetofon, da slušaju nešto izvan školske nastave. Sada nema više ništa od toga, a broj dece je čak i povećan, pre je bio manji broj dece. Sve to ništa nije mnogo pomoglo. Ako ova priča nešto promeni, biće nam drago.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Na dosta dramatičan način ova ispovest oca jednog beogradskog prvaka pokazuje da bez sistemskih napora države i školskih vlasti da se unapredi usluga produženog boravka u osnovnim školama na teritoriji Srbije neće biti kvalitativnih iskoraka na tom planu. Ovo svedočanstvo pokazuje da impulsivne akcije roditelja, koji su se našli u bezizlaznoj situaciji i prinuđeni su da koriste uslugu produženog boravka, da poboljšaju uslove boravka sopstvenog deteta retko dosežu do sledeće generacije dece i u tom smislu ne mogu biti percipirani kao realno institucionalno poboljšanje te usluge.

Sledeća velika tema tiče se *obuhvata dece različitog uzrasta* uslugom produženog boravka. Kao što je pokazano u analizi zakonodavnog okvira u različitim sredinama produženi boravak dece u osnovnim školama se organizuje u saglasju sa različitim podzakonskim regulativama. U tom smislu varira i obuhvat dece različitog uzrasta ovom uslugom. Na osnovu analize narativa naših sagovornika jasno je da u svi sredinama, bez izuzetka, roditelji iskazuju želju da se usluga produženog boravka produži u odnosu na zatečeno stanje. Tako na primer u sredinama gde postoji organizovan produženi boravak samo za decu prvog razreda roditelji veoma žele da se on produži na bar još i drugi razred¹⁵, gde je usluga organizovana za prvi i drugi razred roditelji iznose argumente zašto bi bilo važno da ona postoji i za treći i četvrti itd.

„Ja mislim da treba da se produži, zbog toga što je većina naselja iznad magistralnog puta i nema semafora i nikakve signalizacije. Vrlo je nebezbedno da deca sama idu, čak i treći i četvrti razred, samo zbog saobraćaja oko škole. I mislim da treba da se produži do četvrtog razreda.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

„Do drugog, trećeg razreda savršena je usluga, a posle toga već nisam siguran koliko je neophodno.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

„Ja mislim da je do trećeg razreda sasvim dovoljno. U četvrtom razredu oni već mogu sami da ostanu.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Nišu)

U sredinama u kojima je usluga boravka organizovana i za stariju decu¹⁶ roditelji iskazuju veliko zadovoljstvo povodom toga.

15 Kao u slučaju beogradske osnovne škole „Miroslav Antić”.

16 Kao u slučaju novosadske osnovne škole „Kosta Trifković” u kojoj je boravak organizovan za decu do petog razreda.

„Meni je važna i činjenica da je u ovoj školi omogućen produženi boravak do petog razreda. U mnogim školama je to zaključno sa drugim razredom. Sadašnjim načinom života roditelji vrlo često ostaju i do kasno na poslu, tako da bi dete većinu vremena, ako ne postoji mogućnost da ga babe ili dede pokupe, bilo prepušteno sebi, tako da ovaj koncept sa produženim boravkom do petog razreda je nešto što je zaista blagotvorno i dobro i za decu, jer oni ipak ovde završavaju svoje domaće zadatke i školske obaveze, imaju uredne obroke, imaju doručak, imaju užinu, imaju ručak, imaju ponovo užinu. Znači, osnovna elementarna briga o njima je zasigurno dobra.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

A neki žele da se i ovakvi povoljni aranžmani produže:

„Ja mislim da produženi boravak treba da traje čitavu osnovnu školu od prvog do osmog razreda, ali s tim da to zaista budu aktivnosti i sadržaji koji su zanimljivi za decu i njima prilagođeni, i to različitim uzrastima, da naprosto škole budu centri okupljanja dece, a ne samo čuvališta i ne neka mesta od kojih deca imaju strah. Jednostavno, na takav način se i gradi dobar odnos prema institucijama i deca se na dobar način pripremaju za život, da pokucaju na neka druga vrata. Tako školu ne bi doživljavali kao neprijateljski nastrojenu. Osim toga, većina dece i provodi slobodno vreme preko letnjeg raspusta ovde po dvorištima i samo se stvara veći problem oko čuvanja imovine škola. Mislim da su škole dobri prostori i da ih treba iskoristiti, jer ih gotovo svaka mesna zajednica u gradu ima.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Pored ovog produžavanja usluge boravka, u smislu obuhvata dece i viših razreda osnovne škole, neki roditelji smatraju da ovu uslugu treba produžiti i na „neradni” deo školske godine:

„... ovo je 2014. godina i vi idete po školama i pitate me da li vi roditelji mislite da vaša deca trebaju da budu u školi, do kada treba da budu... ja vas pitam: Zašto škole ne rade leti? Kome ja da ostavim dete kada je raspust? Zašto ne bi imali organizovane ovde u školi neke radionice da mogu da ga dovedem ujutru i da ga uzmem kasnije. Neka plate honorarno profesora, toliko ima nezaposlenih da pršti na sve strane.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„... škola bi po meni trebalo da radi i preko letnjeg raspusta, odnosno da se organizuju različite aktivnosti, da ona ne bude formalna, već da postoje različite aktivnosti, sportske, umetničke, kakve god, da deca jednostavno budu zbrinuta, ali da im se omogući i da na kvalitetan način provode slobodno vreme. Jer mi u današnje vreme nemamo 3 meseca godišnjeg odmora koliko traje raspust, a deca više nisu tako samostalna kao što su nekada bila i većina roditelja ima problem šta da radi sa decom kada dođe letnji i zimski raspust.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Infrastrukturni problemi

Ipak najveću uznemirenost kod roditelja proizvode određeni *infrastrukturni problemi* o kojima mnogi od naših ispitanika govore, a koji su posledica različitih društvenih procesa koji su oblikovali društvo Srbije poslednjih decenija.

„Morate da znate da uporedite vreme. ... Kako izgledaju Bele vode pre 40 godina, a kako sada. Između Belih voda i Banovog brda je bilo selo. Broj stanovnika nije isti. Nije ništa isto kao pre 40 godina. Možemo samo da kažemo da je lošije nego pre 40 godina ... Ima 3–4 puta više đaka nego pre 40 godina, a isti je kapacitet škole. Verujem da ovde nije problem samo sa boravkom, verujem da škripi i u drugim razredima što verovatno ne bi bio problem da ima dovoljno prostora. Mi samo pričamo o boravku, ali pretpostavljam da ima roditelja koji imaju starije đake pa da oni imaju još nekih drugih stvari koji im se ne sviđaju. Tako je kako je, da je dobro, ne bismo mi sada sedeli ovde i pričali sa vama.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Veliki deo ove uznemirenosti proističe iz osećanja da ova vrsta problema nije nešto što se tako lako može prevazići.

„Izbor škole nije kao izbor supermarketa, pa vi odete u jedan i taj vam se ne sviđa pa odete u drugi. Vezani ste lokacijom gde živite. Mogu da upišem dete u drugu školu, ... ali onda se pojavljuju drugi problemi.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Jedna od najdramatičnijih posledica ovih procesa dugog trajanja je *intenziviranje društvenih nejednakosti* između, na primer, seoskih i gradskih područja lokalnih samouprava:

„... u većini škola postoje materijalno tehnički uslovi za izvođenje produženog boravka, a postoji i realna potreba roditelja za boravkom. To je to. Ipak, uglavnom gradske škole organizuju boravak, jer postoji potreba i postoje materijalno tehnički uslovi, što ne znači da i na selu ne postoji potreba za tom uslugom.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Kragujevcu)

Ili pak, centralnih delova gradova i onih na periferiji.

„...treba da znate, već sad kad ste došli u ovaj kraj da ovde na teritoriji Čukarice, u ovom delu Žarkova, postoji pet osnovnih škola sa najmanje preko 1.000 đaka, a u gradu imate škole koje nemaju ni po 100–200 đaka, koje ne zatvaraju zbog nekih političkih razloga. Ne samo da je to problem boravka već je to problem celokupne organizacije i prosvete.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Škole nisu udaljene jedna od druge više od kilometar. Tu je ‘Ljuba Nenadović’, jedna od najstarijih škola u Srbiji, iz 1892, pretpostavljam. ‘Đorđe Krstić’, ‘Mika Antić’, ‘Ujedinjene Nacije’, ‘Stankov’, to su sve škole na kilometar dalje odavde, od po hiljadu đaka i više, tu ima znači oko

5.000 đaka. Da ne govorim o Vidikovcu, koji je druga opština, ili Rakovici. S druge strane, imate škole u gradu koje su prazne, naravno da je 'Drinka Pavlović' najorganizovanija i najbolja škola. I naravno da svi koji su iole imućniji vode decu tamo. Ovde su škole za neki drugi stalež." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Mnogo je manje dece u centru grada nego na periferiji. To stanovništvo u centru grada je starije, ako se neko doselio...one imaju po dva razreda od po 17–18 učenika." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Ovde nije očigledno. ... kao što je u centru grada. Tamo deci dele laptopove, a ovde deci kada krenu u školu dele lenjire i bojice." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

„Verujem da ćete istu priču čuti od svake škole na periferiji gde nema mesta u boravku i gde taj boravak nije organizovan kako treba." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Problemi od šireg društvenog značaja

Posebno zanimljiv deo dobijenog empirijskog materijala čine delovi narativa naših ispitanika koji govore o problemima koji se prelamaju kroz realnost svakodnevice dnevnih boravaka koje pohađaju njihova deca na način koji otkriva različite tačke napetosti između šireg institucionalnog i užeg obrazovnog sistema, s jedne strane i šireg društvenog konteksta sa druge. U uslovima društvene krize dugog trajanja i progresivnog pada životnog standarda građana Srbije za mnoge roditelje skromnijeg materijalnog statusa dnevni boravci predstavljaju sigurno mesto na kome mogu da ostave decu i ne moraju da izdvoje dodatna finansijska sredstva za to.

„Siti su, čisti su, nisu povređeni, završili domaći, pa šta ćeš više." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Kragujevcu)

Važan element mozaika ovog osećanja sigurnosti predstavlja i činjenica da u većini dnevnih boravaka postoji neki od strane škole organizovan oblik ishrane učenika.

„Imaju doručak, ručak i užinu. Tako da roditelji mogu da biraju šta će da uplate." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Nišu)

Velika većina roditelja iz našeg uzorka smatra de je cena hrane pristupačna, i da je to važno kako bi i posećenost boravka bila viša.

„Ja mislim da je cena pristupačna i da je verovatno zbog toga boravak toliko i posećen, ali cena sigurno onda utiče i na izbor jela. Ne možemo jesti jagode ili paradajz i očekivati ako je tako niska cena. Ali u ovom slučaju mislim da je ipak bolje u našoj situaciji da je cena boravka niža nego da je cena viša, a da je raznovrsnije. Tako da mislim da je ovo trenutno, za sada zadovoljavajuće." (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Novom Sadu)

Jer, mnogim roditeljima i relativno niske cene obroka u aktuelnom trenutku predstavljaju veliko opterećenje već prenapregnutog porodičnog budžeta.

„...to je ipak mnogo. ... Užina nije skupa da budemo realni, 10 dinara je užina, džabe. Vi pljeskavicu ne možete da kupite ispod 100 dinara. Recimo meni će na jesen u školu da krene još jedan đak, to je 200 dinara za doručak. To nije neka para ali opet ceo mesec samo za doručak da razmišljate. Mislim stvarno je užina redovna, taze, stvarno lepo. ... ali za 20 dinara kad pogledate...” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

Pored ishrane koja je na nekim mestima sistemski dotirana od strane lokalnih samouprava i besplatna za određene, na različite načine, socijalno deprivilegovane kategorije učenika¹⁷, značajan vid socijalne podrške roditeljima nižeg stepena obrazovanja predstavlja i pomoć učitelja zaposlenih u boravku koju pružaju deci u izradi domaćih zadataka.

„Ja imam osmogodišnju školu i sigurno da učitelj Mića i učiteljica Ljilja znaju bolje nego ja da objasne i zadatak i sve. ... I kad meni nije jasno, ja dođem i pitam nju, u većini slučajeva je učiteljica Ljilja.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Zaječaru)

Ipak, sami roditelji, uprkos ovim različitim institucionalnim naporima da se unutar školskog okruženja podrže učenici i roditelji koji imaju različite socijalne i obrazovne potrebe, često reaguju nedovoljno senzitivno na određene mere institucionalne podrške. Ove reakcije ponekad dobijaju ružni oblik diskursa netrpeljivosti i diskriminacije koji je primetan i u narativima nekih od naših ispitanika.

„A nisam zadovoljna sa nekom decom, ali neću da imenujem. Ima grupa dece koja dolaze u boravak samo da nisu kod kuće, to su većinom socijalno ugrožena. Dolaze u školu da se dobro najedu, oni ne znaju dobro ni da čitaju, ni da pišu. A plus ni ne dolaze redovno, a kada su tu prave katastrofalne i ogromne probleme, između ostalog biju drugu decu. E, sa te strane nisam zadovoljna.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Nišu)

„Mi sve to kupujemo. Oni¹⁸ ništa. Čak i knjige. Mi smo knjige kupovali i za prvi i za drugi razred, i sad za treći razred kupujemo. Mi im sve kupujemo.” (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Nišu)

Ovaj tekst završavam ilustrativnim citatom iz narativa jednog oca:

„Nije to lansiranje spejs šatla. Boravak u školi – pa to je smešno ljudi, to već postoji 50 godina u Srbiji, nije da mi sada izmišljamo nešto. Znači treba da imaju dovoljno prostora, dovoljan broj nastavnika koji će da vode tu nastavu. Ne treba ništa specijalno za njih, najnormalnije, kao što imate na 10 km oдавde. ... ako je to vezano za neku infrastrukturu koje ovde nema, mi sada možemo ovde da sedimo i pričamo 6 sati, mi ništa nećemo

17 Videti poglavlje koje se odnosi na analizu pravnog okvira.

18 Ispitanica misli na romsku decu.

moći da rešimo. ... pre 40 godina kada sam ja išao u školu 'Kralja Petra' u Beogradu ona je imala internu televiziju, zavese na motor, bazen. Posle 40 godina ja dolazim u osnovnu školu gde pričam da li moje dete može da sedi u učionici ceo dan, da li će da se udavi u onoj prašini tamo. ... Svi prebacuju odgovornost jedni na druge za to. Direktorica se poziva na opštinu, opština se poziva na Republiku, Republika na Ministarstvo, i šta sad?" (izvod iz fokusgrupnog intervjua izvedenog u Beogradu)

Zaključak

Kao što se i iz priložene analize može videti institucija produženog boravka na izvestan način, s jedne strane deli sudbinu društva unutar koga postoji, a sa druge strane roditeljske zamerke upućene na račun škola koje organizuju istu tu uslugu i indukovane su istim tim osujećujućim društvenim promenama, pokazuju da sama ta usluga nije prošla kroz transformaciju u kojoj bi se prilagodila novim društvenim okolnostima. Zanimljivo je da iako je naša istraživačka pretpostavka bila da će majke i očevi na različite načine opažati probleme vezane za organizaciju i funkcionisanje ove usluge zbog sopstvene različite strukturne pozicije unutar rodnog režima, u analizi se ispostavilo da neka druga strukturna obeležja roditelja mnogo više determinišu njihov pogled na ovaj problem. Na različite percepcije roditelja tako mnogo više od njihovih rodnih identiteta utiču nivo obrazovanja i mesto stanovanja. Roditelji koji žive u većim gradovima, naročito u delovima grada sa lošijom infrastrukturom i imaju fiksno radno vreme kao jedan od najvećih problema percipiraju neusklađenost radnog vremena produženog boravka sa radnim vremenom roditelja. Većina njih smatra da početak rada produženog boravka ne sme biti posle 7h ujutru. Među ovom grupom roditelja oni koji imaju više obrazovanje u svojim očekivanjima idu i korak dalje smatrajući da prilagođavanje boravka treba da ide u pravcu: (a) povećanja obuhvata dece uslugom produženog boravka horizontalno (unutar određenih starosnih grupa dece), (b) vertikalno (na svu decu osnovnoškolskog uzrasta od prvog do osmog razreda osnovne škole) i (c) vremenskog produžavanje usluge produženog boravka u školama i na periode u kojima prema školskom kalendaru nema nastave (zimski i letnji raspust), a koji nisu državni praznici kada i roditelji imaju slobodne dane. Roditelji nižeg stepena obrazovanja unutar svojih narativa po pravilu ne razmišljaju o promenama postojećih institucionalnih okvira i procedura, ali visoko vrednuju profesionalne kompetencije nastavnika koje sami ne poseduju, a činjenicu da su njihova deca u boravku u poziciji da dobiju profesionalnu pomoć i objašnjenja vezana za školsko gradivo kao veoma značajne. U tom smislu neki od ovih roditelja primećuju da svi nastavnici koji rade u boravku nisu jednako motivisani da pruže ovu vrstu neophodne podrške njihovoj deci. Verujem da bi u budućnosti na sistemskom nivou trebalo razmisliti o načinima motivisanja nastavnika i vraćanju dostojanstva profesiji nastavnika zaduženih za produženi boravak¹⁹, kao i formulisanju neophodnih profesionalnih kompetencija koje moraju da poseduju.

19 U tom smislu korisno je pomenuti jedan primer dobre prakse iz Zaječara: „Imamo dogovor na nivou škole ... da svaki učitelj koji završi četvrti razred, izvede ... dobrovoljno preuzme produženi boravak na jednu godinu. Smatrajući da je to nešto

Literatura:

- Đurić Jelena (2003): „Tradicija kao tranzicija”, u Savić Mile (ur), *Integracija i tradicija*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, str. 271–278.
- Đurić Slađana (2005): „Metodologija fokusgrupnog istraživanja”, u *Sociologija*, Vol. XLVII (2005), broj 1, Beograd, str. 1–26.
- Funk Nanette i Mueller Magda (1993): *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union*, New York & London: Routledge.
- Gal Susan i Kligman Gail (2000): *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*, Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- Gredelj Stjepan (2000): „Vrednosno utemeljenje blokirane transformacije srpskog društva”. U Lazić Mladen, *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Visnjić, str. 171–236.
- Lazić Mladen (ur.) (2000): *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić M., Mrkšić D., Vujović S., Kuzmanović B., Gredelj S., Cvejić S., Vuletić V. (1994): *Razaranje društva: Jugoslovensko društvo u krizi 90-tuh*. Beograd: Filip Višnjić.
- Nagy Hesse-Biber Sharlene (ed) (2007): *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London and New Delhi.
- Republički zavod za statistiku (2013): *Stanovništvo: Školska spema, pismenost o kompjuterska pismenost*, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011 u Republici Srbiji, Beograd.
- Sekulić Jelena (2012): *Usklađivanje privatnog i profesionalnog života: Studija dostupnosti socijalnih usluga na lokalnom nivou*, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike: Uprava za rodnu ravnopravnost, Beograd.
- Tonkiss Fran (1996): „Analysing discourse”, u Seale Clive es., *Researching Society and Culture*, Sage Publications, London, str. 245–260.
- Zakon o osnovnoj školi „Službeni glasnik RS”, broj 50/92
- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi, „Službeni glasnik RS”, broj 22/02.
- Vujović Sreten (ur.) (2008). *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

normalno, da niko nije zapostavljen i da svi steknu iskustvo, da vide kako je, a i da će oni koji završavaju četvrti razred već imati četiri godine radnog staža. Da se ne desi da neko ko vodi prvi razred, upadne tu, a nema praksu.” (izvod iz intervju sa nastavnikom koji vodi grupu za produženi boravak u OŠ „Hajduk Veljko” iz Zaječara)